

Циганок О.О.

*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри української літератури,
українознавства та методики їх навчання
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини*

ТЕОФАН ФІЯЛКО – ВЧИТЕЛЬ, ПОЕТ, ФОЛЬКЛОРИСТ

Анотація. У статті розглянуто поетичну творчість та фольклористичні записи мешканця Умані, репресованого у 1935 році та вимушеному прожити на чужині до кінця життя – Теофана Яремовича Фіялка. Значну увагу приділено фольклорним записам, здійсненим від його матері – Ганни Махтейовни Фіялко, мешканки с. Косенівка Уманського району.

Ключові слова: Теофан Яремович Фіялко, поет, фольклорист, педагог, фольклор Уманщини.

Tsyhanok O.O. Teofan Fiyalko – teacher, poet, folkloreist. The article examines the poetic work and folkloristic records of a resident of Uman, repressed in 1935 and forced to live abroad for the rest of his life – Teofan Yaremovych Fiyalko. Considerable attention was paid to the folklore records made by his mother – Hanna Makhteyovna Fiyalko, a resident of the village. Kosenivka of the Uman district.

Key words: Teofan Yaremovych Fiyalko, poet, folklorist, teacher, folklore of the Uman region.

Актуальність. Доля української літератури – доля України. Важко знайти у світовій історії аналогію, щоб жива мова, мова великого народу систематично заборонялась і переслідувалась спеціальними державними вердиктами. Цей геноцид тривав століттями, впродовж віків тривало вперте й цілеспрямоване спотворення історії України, викорінення історичної пам'яті народу, фальсифікація історії України, планомірне нищення української культури і літератури. Сотні діячів культури, мистецтва, освіти і науки потрапили у жорстокі і криваві жорна. Не обминула репресивна машина і Теофана Яремовича Фіялка, уродженця

села Косенівки, що на Уманщині, творчу особистість, яка віддала себе боротьбі за нове життя, щасливе і для селянина, й для робітника.

Мета дослідження – повернути до життя ім'я та творчу спадщину талановитого земляка, педагога, фольклориста Теофана Фіялко, несправедливо забуте за часів радянської влади в Україні.

Виклад основного матеріалу. У рукописних спогадах Фіялка, що зберігаються в Уманському краєзнавчому музеї, є такі рядки: *«Рад буду, якщо мої спогади матимуть якусь вартість. От тільки не знаю, чи спроможуся написати так, щоб мої спогади не опинилися в корзині, куди скидають всякий мотлох. У всякому разі спробую розказати, як умію, про те, що бачив і чув і чого, може, не бачили і не чули мої сучасники-земляки»* [1, с. 13]. Написані ці слова були у 1965 році людиною, яка прожила в далекій Караганді тридцять років. А наступного року Т. Фіялко надсилає до музею ще й фольклорну збірку матеріалів, записаних зі слів його матері ще на початку століття, маючи надію, що вони прислужаться нащадкам у вивченні минувшини рідної землі. І він не помилився: його листи, спогади, народні пісні та казки такі цікаві, що від них важко відірватися.

Теофан Яремович не обмежувався фольклорними записами, він і сам писав вірші. Свій перший твір він написав у 1915 році, коли йому було 17 років. Вірш став віддзеркаленням емоцій після розмови зі старим шкільним учителем Якимом Степановичем

Згодом вірші Теофана Фіялка друкувалися в газеті «Вісті», у журналах «Плуг», «Селянський будинок», у збірниках «Червоний юнак» і «Сурма».

Крім написання власних віршів, Т. Фіялко займався перекладами. Так, у 1918 р. з російської було перекладено всесвітньо відому пісню «Вечірній дзвін», у 1922 р. – популярну на той час пісню «Молода гвардія».

У 1922–1927 рр. було написано чимало віршів на революційну тематику і про те, що було близьким до серця Т. Фіялка – про село, про рідну землю:

Один із них – «Ранок у таборі», написаний влітку 1924 р.:

*Тануть зорі.
На просторі –
Вітру подих –
Мах крилом,
І серпанок
Свіжий ранок
Розгортає над селом [2, с. 79].*

У 1929 році в м. Умані Т. Фіялком була написана пісня «Слухай, серце»:

*Слухай, серце, спів природи
Весняної.
Обливатись льодом годі,
Як зимою.
Привітайтеся, каштани
Срібнолисті,
Мовби я не бачивсь з вами
Років двісті.
По каштанах вітер бродить
Наді мною.
Слухай, серце, спів природи
Весняної [2, с. 79].*

У березні 1934 року Фіялка призначили завідувачем кафедри соціально-економічних наук у Харківському медичному інституті.

«Опрацьовуючи твори І. В. Сталіна, я написав листа йому про його теорії побудови соціалізму в одній країні, згідно з якою виходило, що соціалізм в одній країні побудувати можна, а комунізм неможна побудувати. Я вказав на те, що така теорія непослідовна і прирікає нас на топтання на місці, коли ми побудуємо соціалізм.

Вся ця боротьба за Леніним не пройшла марно. В щоденнику (який опісля було конфісковано ДПУ) я записав, що Сталіна надто вихваляють, і що Ленін не дозволив би цього, коли б був живий».

Це не минулося для Т. Фіялко безкарно. 25 липня 1935 року його заарештували та ув'язнили на 10 років. Сім місяців його тримали у Холодноярській тюрмі у Харкові, а потім перевели до Карагандинського табору. На жаль, про цей період життя Т. Фіялка відомостей дуже мало.

Як він сам пояснював: «Ось чому мені не хочеться писати про табір. “Нехай іде все лихе на сухі ліси, куди курячий глас не доходить”. Як казала моя покійна матінка. Але табір – то велика школа, в якій життя розкривається з таких боків, з яких на волі його ніколи й ніде не побачиш.

В таборі були люди різних соціальних верств: юристконсульт і секретар Молотова Павло Петрович Котов, секретар Сталіна Віра Лядова, дружина секретаря ЦК і голови райнаркому Файзули Ходжаєва, професор Київського університету Василець, науковий співробітник Інституту Шевченкознавства Олена Чудновська, агроном Смірнов, мітрополіт білоруський Данило Романович Громовенко, рабін Йось Мордухович, інженер Володимир Сергійович Паладін і багато інших. Про кожного з них можна було б написати цілу книгу.

Крім того було багато злочинців і вуркаганів. Вуркаганів лагерне начальство призначало вихователями для професорів і наукових робітників. Зрозуміло, що ніякої виховної роботи вони проводити не могли, а навчали, як “крити багатоповерховим матом” і скрізь заводити блат.

Правда, що був випадок один, коли присланий з Центрального управління табору найголовніший вихователь читав нам лекцію про те, як ... “Олександр Македонський розбив псів-лицарів на морі Лаптевих” ... Але навряд чи варт писати про це.

1. І все ж таки, щоб не пропав мій досвід, здобутий дорогою ціною, я хочу записати деякі висновки, а саме:

2. Час – категорія відносна не лише в еніштейнівському розумінні для різних космічних систем, але й для нашої малої планети – Землі. Людина позбавлена волі перебуває в сані анабіозу. Мав рацію М. Морозов-Шлісельбуржець, коли казав, що йому на 20 літ менше, ніж числиться по календарю, бо 20 літ він провів у неволі.

3. Коли людина втрачає все, вона (згідно зі своєю внутрішньою суттю) з датою – або на найвищій героїзм, або на найголовнішу мерзоту, бо нейтралізується (або зникає) найбільший тормоз – страх смерті.

4. В неволі всі шати, мантії і машкари розвіюються, як листя з дерева пізно восени, і люди з’являються у всій своїй моральній голизні.

5. В неволі сильні духом загартовуються як сталь, і світять своїм внутрішнім світлом, а слабодухі розкладаються як труп у спеку на сонці, і від них тхне дуже смердючий дух гнилизни.

6. Правителі, судді і законодавці всіх часів і народів помилялися і помиляються й досі, коли вважають, що тюрма може виправити людину. Тюрма може тільки покалічити. Потрібна вона вільним для захисту від соціально небезпечних.

7. Дух протесту проти поневолення сильніший у жінок, ніж у чоловіків. З протесту кожна жінка перетворюється на Єву, яка здатна спокусити самого бога.

8. Єдине, що гартує і спасає людину від розкладу й занепаду є розумний і доцільний фізичний труд.

9. Найбільший біль завдають **рани від своїх друзів та рідних, одержані без вини**».

У травні 1956 року Т. Фіалко був реабілітований і зміг відвідати свою милу серцю Україну: «В 1959 і в 1962 році я був на Україні – в Києві, Львові, Одесі, Умані, Косенівці. Дивовижно змінився наш край. Розцвіли міста. Умань не пізнати. Це зовсім нове велике і хороше місто, не схоже на старе. А Косенівка, як і інші села, виглядає бідно і спустошено: колишніх лісів і садів нема! Спустошення це почалось з 1929 року, а тепер повинне припинитися...

Гарне місто Умань. Рідне місто Умань. Але не заважаючи на клопотання Спілки Радянських Письменників України, мені там не знайшлося місця, і знов я поїхав “додому” в Караганду.

Трохи дивно, що там, де я народився, вирі, працював, скільки мав сили і здібності, я був тільки гістем! Отим гістем, про якого мій покійний батько казав:

«Гість на перший день – золото,
На другий день – срібло,
На третій день – мідь,
На четвертий – к дідьку їдь!»
Та чи маю я право бодай дивуватися?

За тридцять літ заросла тернами недовір'я стежка до серця моїх земляків, а викорчувати ті терни в мене вже не вистачить сили.

Бувайте здорові й щасливі, земляки, не споминайте лихом.

Теофан Фіалко

22/X 1965 р.
Караганда».

Реабілітація не лише зняла тягар з душі поета, але й дозволила хоча б у променях вечірнього сонця (поету на той час виповнилося 65) ще раз побачити своє прізвище в поетичній рубриці.

У 1963 році видавництво «Радянський письменник» випустило півторатисячним накладом поезії Теофана Фіялка. У збірку «Степ і місто» увійшли: пісні, написані у 1918–1929 рр., поема, яка й дала назву збірці, розділи з віршованого роману «Довга нива», карагандинські поезії (1958–1963). У 60-ті роки поет відвідав Україну.

Після заслання та приїзду в Україну Фіялко листується з редакцією районної газети «Уманська зоря» та зі співробітниками Уманського краєзнавчого музею. У листах Теофан Яремович пише спогади про минуле і пересилає у краєзнавчий музей фольклорні матеріали, записані *«з уст матері моєї – Ганни Махтеївни Фіялко, уродженої Мельник-Сидорукової (народилася 8 вересня 1868 р., померла у травні 1954 року в с. Косенівці).*

«Моя мати, Ганна Махтеївна, була неписьменна, але мала добру пам'ять. Більшість із цих пісень вона перейняла від своєї матері, Хитри Сидоркової, яка жила майже сто років (з 1834 – по 1933). Мати моя, Ганна Махтеївна, жила з 1867 по 1954 рік. Вона знала дуже багато пісень і казок. У цій збірці я подаю далеко не всі пісні, що співала моя мати, а лише ті, яких я не зустрічав ні в яких друкованих збірках пісень. Деякі з них, на мою думку, мають не тільки мовну, але й історичну цінність. Мелодії цих пісень я пам'ятаю всі, бо їх співала моя мати. На жаль, я не вмію записувати мелодій. Дуже шкода, якщо вони вмируть разом зі мною. В останній час серце моє працює з такими переboями, що я вирішив більше не чекати і передати до Академії наук УРСР хоч цю невеличку збірку пісень без запису мелодій», – писав у листі з Караганди 29 квітня 1954 року Т. Фіялко... [3, с. 2].

З промовистих сторінок українського фольклору відкривається не лише найповніша енциклопедія народного побуту, звичаїв, обрядів, свят, а й цілий світ настроїв, роздумів, сподіванок та мрій українців, їхня вдача, характер, філософія і народна педагогіка, його менталітет.

Цікаво, що колискові пісні, які співалися у с. Косенівка на початку ХХ ст., заколискують і сьогоднішніх маленьких косенівчан: з 10-ти записаних Теофаном Яремовичем колискових 8 побутують у селі й сьогодні, ось одна з них:

*Ой, ти коту-котку,
Не лізь на колодку,
Бо заб'єш головку,
Та буде боліти,
Нічим загоїти.
Поїдемо до містонька
Та купимо шовку,
Зав'яжем головку [3, с. 3].*

У такому вигляді записана вона у фольклорній збірці, а сьогодні косенівські бабусі співають своїм онукам дещо інший варіант цієї колискової, початок такий же, як у варіанті Т. Фіялка, а далі:

*Купить мама шовку,
Зав'яже головку.
А шовк няньки вкрали,
На ляльки порвали.
Ляльки погоріли,
Няньки подуріли.
Люлі-люлі... [3, с. 3]*

Серед записів Теофана Фіялки 3 колискових пісень, 9 колядок, 5 щедрівок, 5 веснянок, 4 весняних гри, 3 петрівчаних пісень, 55 українських народних пісень.

Надзвичайно цінними для фольклористів є весільні пісні (майже сто), які знайомлять нас із весільним обрядом с. Косенівка початку ХХ ст., починаючи із заручин, зафіксовані всі етапи обряду – коровай, гільце, розплітання коси, похід за молодою, посад, обід, комора, перепій, похмілля, у господі.

Приємно, що прислів'я та приказки, записані Т. Фіялком у минулому столітті, продовжують «жити» у мові косенівчан сьогодні, наприклад: «Кому що, а курці просо», «Невмілого руки не болять», «Дурень думкою багатіє», «П'яниця проспиться, а дурень ніколи», «Як мед, то ще й ложкою» та багато інших.

Втім, представлений матеріал далеко не все, що було записано Фіялкою, що засвідчується в його нотатках: «Я вибрав з материних

пісень, казок, приказок і загадок лише те, що вона найбільше любила, розраховував на цей невеликий зшиток. Коли б переписувати все, то, мабуть, був би не один такий зшиток. ... Буду рад, як ця моя праця стане в пригоді моїм дорогим землякам» [3, с. 89].

Особливо проймають душу слова, написані на обкладинці звичайного учнівського зошита:

«Все, що ввібрав в себе з водою, з росою, з повітрям з рідного краю, передаю моїм шановним землякам на добрий спомин, аби не пропало те чарівне слово, що жило мене в часи мого трудного життя. Т. Фіялко. 1966 р. Караганда.

Нехай цей зшиток буде нерукотворним пам'ятником моїй матері Ганні Махтейовні Фіялко [3, обкл.].

Висновки. Теофан Яремович Фіялко – людина нелегкої, трагічної, але цікавої творчої долі. Він любив свою країну, людей, був справжнім патріотом. Життєвим кредо поета став принцип нероздільності, єднання з рідним українським народом, який був джерелом духовної сили, поетичного таланту, віри в людей у їхнє щасливе майбутнє. Саме про таке майбутнє мріяв Т. Фіялко, до нього линув у своїх поезіях, заради нього жив, працював. Тільки це допомагало йому в найтяжчі хвилини життя вистояти, вижити, не зламатися.

Література

1. Фіялко Т. Я. Спогади про минуле. Фонд Уманського краєзнавчого музею, № 8287.
2. Фіялко Теофан. Степ і місто. Київ : Радянський письменник, 1963.
3. Фіялко Теофан. Фольклорна збірка. Фонд Уманського краєзнавчого музею НВФ. 140 с.